

II. Η ΑΝΤΙΝΟΜΙΑ

Ἡ ἀνωτέρω δυναμικὴ ἀντίληψις ὑπῆρξεν ἀφρητῆρια ἀπροβλέπτων διὰ τὴν ἐξελικτικὴν Θεολογίαν συνεπειῶν. Ἐνῶ ἀπέδιδε τὸν δυναμισμὸν ἀναλογικῶς ἐκ τοῦ ὄντος εἰς τὸν Θεόν, πρὸς τελειότεραν ἀντίληψίν του, ἐνεφύτευεν συγχρόνως ἐντὸς του τὴν ἀντινομίαν. Ἡ κίνησις, ὡς ἄρσις θέσεως καὶ ἡ ἐνεργὸς δυναμικότης, ὡς ὑπέρβασις, προϋπέθετον ἀντίθεσιν καὶ ὑπερνίκησιν ἀντιστάσεως. Ἡ ἀκατάπαυστος τάσις πρὸς αὐτοπραγματώσιν ὠδήγει εἰς τὴν ἀντίληψιν μιᾶς ἀρνητικῆς ἀντενεργείας, τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς ἀγωνίζεται νὰ ἄρῃ, αἴρει, ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ ἐξαλείψῃ. Ἡ συνεχὴς προσπάθεια ἐπιτελέσεως ἐνὸς αἰωνίως ἀνετοίμου σχεδίου δὲν ἀπεκάλυπτεν μόνον ἀνύψωσιν «ἀπὸ τελειώσεως εἰς τελείωσιν», ἀλλ' ἀγῶνα αὐθυπερβάσεως, χαρακτηριστικὸν φύσεως ἀτελοῦς, ἐξηρητημένης καὶ ἀγωνιώσεως ἐντὸς ὁρίων.

Ἡ θεώρησις τοῦ γίνεσθαι ὡς ἀπολύτου ἐνεφάνισε τὸν Θεὸν πεπερασμένον. «Πᾶν πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει, ἴσταται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τι ἄλλο· πᾶσα θέσις περικλείει εἶδος τι ἀντιθέσεως. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ περιέχῃ ἐναντίωσιν καὶ ἔντασιν. Ἀλλὰ πᾶσα ἐναντίωσις φέρει εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον ζωῆς· πᾶς ἀγὼν προσδιορίζει ὑψηλοτέραν ἔννοιαν συνθέσεως. Ἡ Θεία ζωὴ συνίσταται οὐσιαστικῶς ἐξ ἀγῶνος καὶ νίκης ὑπὲρ τὴν ἀντίθεσιν. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀπλῶς ὁ εὐτυχῆς, ἀγαπῶν πατήρ· εἶναι ὁ ἀγὼν καὶ ὁ μυστηριώδης πόνος εἰς τὸ κέντρον τῆς ζωῆς»²⁸. Περὶ τῆς ἀντιφάσεως εἰς τὸν Θεὸν πείθει «ὁ κόσμος τοῦ πεπερασμένου», ὁ ἀντίρροπος δυναμισμὸς τοῦ ὁποῖου «ὑποδεικνύει ἐπιτακτικῶς, ὅτι εἰς τὸ Ἀπόλυτον ἐνοικεῖ μία ἀντιτιθεμένη ἀρχή, μία ἀρχὴ ἀρνήσεως καὶ διαστροφῆς. Ὁ αἰώνιος κοσμικὸς λόγος εἶναι ἀμφότερα: θετικὸς καὶ ἀρνητικὸς. Ὁ Θεὸς παρουσιάζεται αἰωνίως ἐκ τοῦ ἀγῶνος πρὸς τὸ ἐντὸς τοῦ ἀρνητικόν, σκοτεινὸν καὶ ἐγωϊστικόν, ὡς θεία, μακαρία φωτεινὴ μορφή»²⁹. Ὁ F. W. J. von Schelling ὑπερβάλλει εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ πρὸς ἑαυτὸν διισταμένου Θεοῦ τοὺς μεταγενεστέρους μιμητάς του. Ὁ Θεὸς ἐγκλείει μίαν καταφατικὴν καὶ μίαν ἀρνητικὴν τάσιν, ἡ ἐναλλαγὴ τῆς διαστάσεως καὶ ἐνώσεως τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τὸν βασικὸν χαρακτήρα του. Ἡ ἀρνητικὴ τάσις «εἶναι τόσον οὐσιώδης, ὅσον καὶ ἡ καταφατικὴ»³⁰, διὰ τοῦτο ἡ Θεία ἔρις παραμένει ἰσόπαλος. «Τὸ ὑψηλότερον εἰς τὸν Θεὸν ἀπωθεῖ τρόπον τινὰ ἐξ ἑαυτοῦ τὸ χαμηλότερον, μετὰ τοῦ ὁποῖου συνέζη μέχρι τοῦδε ἀδιαφόρως ἢ ἐμειγνύετο καὶ ἀντιθέτως τὸ χαμηλότερον ἀποχωρίζεται διὰ τῆς συστολῆς του ἐκ τοῦ ὑψηλοτέρου»³¹. Αἰωνίως γεννᾶται ἡ ἀντίθεσις, διὰ ν' ἀφανίζεται συνεχῶς ὑπὸ τῆς ἐνότητος καὶ αἰωνίως ἀφανίζεται ἡ ἀντίθεσις ὑπὸ τῆς ἐνότητος, διὰ ν' ἀναστῇ πάντοτε ἐκ νέου»^{32α}, Ὁ Θεὸς, συμφώνως πρὸς τὴν ἀναγκαιότητα τῆς

φύσεώς του, είναι ὁ <αὐταντίπαλος>: Deus contra ipse. Ἡ ὑπὸ τῆς ἐνό-
τητος ἄρσις τῆς διαστάσεώς του ἀναιρεῖται αἰωνίως, διότι εἰς τὴν ἐνότη-
τα, ὡς νέαν θέσιν, ἀντίκειται ἡ ἐπομένη ἄρνησις. Ἡ ἄπαυστος αὐτὴ κί-
νησις δύναται νὰ παρασταθῇ ὡς «συστολὴ καὶ διαστολή», ἢ «ὡς ἀμπελις
καὶ παλίρροια»^{2β}. Εἰς τὴν σύγκρουσιν τῶν δύο ἀντιστρατευομένων νό-
μων χάνει τὴν ἐλευθερίαν του, ἀλλ' ἡ παλινδρομικὴ αὐτὴ κυκλοφορία,
σημαίνει ζωὴν, «εἶναι ἡ πάλλουσα καρδιά τῆς Θεότητος, ἡ ὁποία εἰς ἀδιά-
λειπτον συστολὴν καὶ διαστολὴν ζητεῖ ἡσυχίαν καὶ δὲν εὕρισκει»^{2γ}. Ἡ
ἀκάματος ἀντινομία εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ζωτικότητος, διὰ τοῦτο ἡ ἀπουσία
τῆς θὰ ἐσήμαινε ἀρχὴν θανάτου. «Ἄνευ ἀντινομίας οὐδεμία κίνησις, οὐ-
δεμία ζωὴ, οὐδεμία πρόσδος θὰ ὑπῆρχεν, ἀλλ' αἰωνία στασιμότης, εἰς νε-
κρικὸς ὕπνος πάσης δυνάμεως»^{2δ}.

Ὁ ἀνθρώπινος διχασμὸς ἐξέφρασε τελικῶς «τὸν ἀλγεινὸν πόθον τῆς
Θεότητος διὰ τὴν ἀδημιούργητον ὑποληφθεῖσαν ἐνότητά της»³ καὶ παρέ-
στησε τὴν Θεότητα ὡς «τὴν ἀρχικὴν ἐκείνην τυφλὴν Ζωὴν, ἡ φύσις τῆς
ὁποίας οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἀγωνία καὶ ἀντίφασις»³⁴, ὡς πρόσωπον,
ἐντὸς τοῦ ὁποίου παλαίουν ἀγῶνα θανάτου δύο ἐχθραὶ ψυχαί*.

III. Η ΤΡΑΓΙΚΟΤΗΣ

«Ὁ Θεός, οὕτως ὀριζόμενος, οὐδὲν διαθέτει τετελεσμένον»³⁶. Ἡ ἀν-
τινομία, ἐνσπηνωθεῖσα ἐντὸς τοῦ Θεοῦ ἀνήρθεσε τὸ <ἄπειρον> ὡς τὴν κατ'
ἐξοχὴν ιδιότητά του. Ὁ Θεὸς ὑπῆκει εἰς ἓνα <ἕτερον νόμον>, ὁ ὁποῖος ἀν-
τίκειται πρὸς τὴν θέλησίν του, περιορίζει τὴν δικαιοδοσίαν καὶ προσδιορί-
ζει τὴν ἐξέλιξίν του. Τὸ Ἄπόλυτον ἐχαρακτήρισεν ὁ William James ὡς
«ἐχθρὸν τοῦ Θεοῦ, ἀπίθανον ὑπόθεσιν»^{37α} καὶ «ἀναντιρρήτως ἄλο-
γον»,^{37β} διατυπώσας τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Θεὸς «ἔχει ὅρια»^{37γ} καὶ ὅτι «ὁ
μόνος ἄξιος τοῦ ὀνόματος Θεὸς ὀφείλει νὰ εἶναι πεπερασμένος»^{37δ}. Ὑπάρ-
χει Θεός, ἀλλ' ὀφείλει νὰ εἶναι πεπερασμένος, εἴτε ὡς πρὸς τὴν δύναμιν,
εἴτε ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν, εἴτε ὡς πρὸς ἀμφοτέρωτα ταυτοχρόνως»^{37ε}. Ἡ
<κλασικιστικὴ>² ἀντίληψις αὐτὴ εὐδοκιμεῖ εἰς τὸ ἀμερικανικὸν κλῆμα

* «Ἄχ! Δύο ψυχὲς στὸ στήθος μου φωλεύουν.
Νὰ χωριστῇ ζητεῖ ἡ μι' ἀπ' τὴν ἄλλη...»³⁵

2* Διὰ τὴν περὶ <Ἀπείρου> ἀντίληψιν τῆς κλασικῆς σκέψεως πρβλ. ἀνωτέρω
κεφ. «Ἡ Ἄποφασις», παραθῆσεις 88-91. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς ἐκτιμῆσεως
τοῦ πέρατος καὶ τῆς συγχρόνου θεολογικῆς <περατολογίας> ἔγκειται εἰς τὴν διάφο-
ρον ἐνατένισιν τοῦ κόσμου ὑπὸ τοῦ κλασικοῦ πνεύματος καὶ τῆς νεωτέρας πραγματι-
στικῆς Θεολογίας. Τὸ πέρασ διὰ τὴν ἀρχαιοελληνικὴν ἀντίληψιν εἶναι μορφή, ἐνταῦ-
θα εἶναι σύγκρουσις, τὸ ἑλληνικὸν <ἄπειρον> εἶναι ἀόριστον χάος, τὸ σύγχρονον
χάος εἶναι στέρησις καὶ ἰδεῶδες τοῦ πέρατος. Τὸ πέρασ σχετίζεται ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου

μέχρι σήμερον. «Είναι τελείως ἀνάριστον νὰ σκεπτόμεθα τὴν θεϊαν ζωὴν ὡς ἓν τέλειον πρόσωπον ἢ ὅ,τιδήποτε τέλειον»³⁸. Ἡ ἄρνησις ὀρίων εἰς τὴν θεϊαν φύσιν ἰσοδυναμεῖ «πρὸς ἄρνησιν οἰασθήποτε σημασίας τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς δύναται νὰ ὀνομασθῇ τὸ πλέον περιορισμένον τῶν ὄντων»³⁹. Αἱ δυνατότητες τοῦ Θεοῦ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἄπειροι, ἀλλ' αἱ ἐνεργητικότητες εἶναι πεπερασμένα⁴⁰. Ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ, ὡς συνειδητοῦ ὄντος, θέτει συνεχῶς ὄρια εἰς τὴν θέλησίν του»⁴¹.

Ὁ Θεὸς, χαρακτηρισθεὶς πεπερασμένος, ἔγινε τραγικός. Ἄντινομία καὶ ὄριον τὸν ἐπότισαν εὖξας καὶ χολίην». Ἡ θεολογία τοῦ πεπερασμένου ἐφύτευσεν ἐντὸς τοῦ πόθου λυτρώσεως. Ἡ τραγικότης ἤρχισε νέον κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τῆς διὰ τῆς περιγραφῆς τῶν θεϊων Παθῶν. «Ὁ Θεὸς φέρει αὐτοπροσώπως εἰς πεπερασμένην μορφήν τὸν πόνον τοῦ κόσμου. Βαδίζει δεσιμενέως ὑπὸ τῶν ὄρων τῆς φύσεως εἰς δουλικὴν ταπείνωσιν τὴν ὀδυνηρὰν ὁδὸν τῆς λυτρώσεως καὶ ὑπομένει νὰ κτυπηθῇ εἰς τὸν σταυρὸν τῆς ὑπάρξεως, χάριν τῆς ἀνθρωπίνης καὶ τῆς κοσμικῆς λυτρώσεως»⁴². Ὁ Θεὸς ἔχει τὸ «τραγικὸν πεπωμένον» ν' ἀγωνίζεται πρὸς πραγμάτωσιν τῶν ἐντὸς τῆς φύσεώς του κεκλεισμένων σκοπῶν, «οὐχὶ δι' εὐθείας ὁδοῦ, ἀλλὰ διὰ τοῦ διχασμοῦ, εὐρισκόμενος εἰς αἰώνιον ἀγῶνα πρὸς ὅ,τι δὲν πρέπει νὰ εἶναι»⁴³. Ἐντὸς τοῦ Θεοῦ ὑπάρχει «μόνον ἡ ἰδιότης τῆς πείνης, ἡ ὁποία εἶναι ὁ ἴδιος»⁴⁴. Τὸν Θεὸν ὀφείλομεν νὰ φαντασθῶμεν «ὡς τραγικὸν ἥρωα, εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦ ὁποίου ἀνήκει οὐσιαστικῶς ἡ διάστασις καὶ ἡ ἀντινομία»⁴⁵. Ἡ τραγικότης αὐτῆ, ἡ ὁποία κατοικεῖ ἐντὸς τοῦ Θεοῦ⁴⁶, εἶναι ὁ λόγος τῆς κοσμικῆς τραγικότητος. Τὸ *cor nostrum inquietum* δεικνύει, ὅτι εἰς τὸ βάθος τοῦ κόσμου ὑπάρχει ἓν Ἄλυτον, Ἄνικανοποίητον καὶ Ἀνέτοιμον»⁴⁷, τὸ ὁποῖον «ἀγωνίζεται πρὸς μίαν καθεκλύουσαν ἀντενεργὸν Δύναμιν», ἀγωνιῶν νὰ πραγματοποιηθῇ «διὰ τῆς διαστάσεως καὶ διαστροφῆς»⁴⁸. Ὡς ἀτελὴς τραγικὸς λόγος τοῦ κόσμου, ὁ «Θεὸς ἔχει ἀνάγκην λυτρώσεως», διὰ τοῦτο «ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ», ἡ ὁποία μέχρι σήμερον ἐθεωρήθη ὡς σκοπὸς τοῦ ἀνθρωπίνου πόθου πρὸς λύτρωσιν, «ἐμφανίζεται συγχρόνως καὶ ὡς σκοπὸς τῆς θείας δραστηριότητος»^{49α}. Ἡ λύτρωσις τοῦ πλάσματος σημαίνει ταυτοχρόνως διὰ τὸν πλάνητα Θεὸν «ἐπάνοδον εἰς τὴν ἀρχικὴν του οὐσίαν»^{49β}. Ἡ λύτρωσις τοῦ κόσμου εἶναι κατ' οὐσίαν «αὐτολύτρωσις τοῦ Θεοῦ»⁵⁰.

Ἡ «πραγματικὴ τραγωδία τοῦ Θεοῦ»^{51α} ἐν τούτοις, δὲν εἶναι δεῖγμα

πνεύματος πρὸς τὴν καλαισθησίαν, σημαίνει ὑπερνίκησιν τοῦ ἀμόρφου, σύλληψιν τοῦ τελείου. Τὸ πέρας ἀναφέρεται ὑπὸ τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ δημιουργουμένου Θεοῦ» εἰς τὴν δύναμιν, δηλοῖ τὸ ἀτέλεστον, τὴν κυριαρχίαν τῆς ἀτελείας. Τὸ κλασσικὸν πέρας εἶναι λύτρωσις, τὸ πέρας τῆς δυναμικῆς Θεολογίας εἶναι πόθος λυτρώσεως. Ἡ αἰωνία διαφορὰ μεταξὺ <Ἀπολλωνείου> καὶ <Φαουστικοῦ>

ἀτελείας, ἀλλ' «ἐκφρασις τῆς τελειότητος τῆς θείας ζωῆς, διότι «τραγικό-
της προκύπτει ἐκ τοῦ πληρώματος καὶ τῆς ἀφθονίας καὶ οὐχὶ ἐξ ἐλλεί-
ψεως»^{51β}, ὡς στοιχεῖον «ὑπηρετοῦν εἰς τὴν νίκην»⁵². Διὰ τοῦ καθορι-
σμοῦ τοῦ Θεοῦ ὡς τραγικοῦ ὑποκειμένου «ἐξεφράσθη ἢ ἐσχάτη καὶ βα-
θυτάτη ἀπαίτησις τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως»⁵³. Θεὸς εἶναι «ὁ βα-
θύτατος Ἐπιπορευτής, ὁ Ἐπαίτης»⁵⁴, ὁ ὁποῖος «ἀνηφορίζει μὲ τὰ χέρια, μὲ
τὰ πόδια, πνιμένος στὰ δάκρυα καὶ στὰ αἵματα καὶ ἀγωνίζεται νὰ σταθῆ.

— Κύριε, ποῖος εἶσαι;...

— Εἶμαι ἐκεῖνος πὺ αἰώνια ἀνεβαίνει!...

— Γιατί τρέμεις;

— Φοβοῦμαι!...»⁵⁵.

IV. Η ΕΞΑΡΤΗΣΙΣ

Ἐν τῇ ἀνθρώπινῃ μάχῃ ἐντὸς τῶν ὅρων τῆς ὑπάρξεως διὰ νὰ ὑπερ-
νήκη τὰς ἀντιθέσεις, ἀναζητῶν λύτρωσιν. Ὁ Θεὸς ἀγωνίζεται κατὰ τῆς
ἀντιφατικῆς φύσεώς του, διὰ νὰ ὑπερβάλῃ τὴν τραγικότητα καὶ νὰ λυ-
τρωθῆ. Τὰ πρὸς ἦσαν ἀνάλογα καὶ ἡ «φιλοσοφία τοῦ δημιουργουμένου
Θεοῦ» ἀντέστρεψεν τὴν σχέσιν των. Ὁ ἀντινομικός, πεπερασμένος καὶ
τραγικός Θεὸς χρειάζεται λυτρωτήν. Εἰς τὸ μέγα ἔργον τῆς λυτρώσεως
τοῦ Θεοῦ ἐκλήθη ὁ ἄνθρωπος. Ὁ ἀλύτρωτος λυτροῦται εἰς τὴν λύτρωσιν
τοῦ ἄλλοτε λυτρωτοῦ. Ὁ λυτρωτὴς ἀναζητεῖ λύτρωσιν εἰς τὸν ἄλλοτε λυ-
τρούμενον. Ἄμφότεροι λυτροῦνται λυτροῦντες.

Ἡ προσδοκία λυτρώσεως τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὑπῆρξεν ὁ
πυρὴν τῆς θρησκευτικῆς μυθολογίας. Ἡ ἀναμονὴ βοηθείας ἔδειξε τὴν
μικρότητα καὶ τὸν ἐγωϊσμόν τοῦ ἀνθρώπου. «Ἐνταῦθα προβάλλεται ἄλλη
ἀπαίτησις. Σὺ, ἄνθρωπε, ὀφείλεις νὰ λυτρώσῃς ἐντὸς σου τὸν Θεόν»^{56α}.
Διὰ τὸ ὅτι «οὐδεὶς βοηθὸς Θεὸς ὑπάρχει» ὀφείλομεν νὰ μὴ θλιβώμεθα,
ἀλλ' «ἀντιθέτως, νὰ εἴμεθα πλήρεις εὐτυχίας»^{56β}, διότι εἰς τὸ λειτούργη-
μα τοῦ σωτῆρος ἐκπληροῦται ἡ ὑψίστη ἠθικὴ μας ἀποστολή. Οὐσία καὶ
ἀπαίτησις τῆς ἠθικῆς «δὲν εἶναι ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου», ἡ χωροχρο-
νικὴ ὑπαρξίς τοῦ ὁποῖου συνεχῶς μεταβάλλεται, ἀλλ' «ἡ σωτηρία τοῦ Θεοῦ,
πὺ μέσα ἀπὸ ἀρίφνητες ρεούμενες ἀνθρώπινες μορφῆς καὶ περιπέτειες,
εἶναι πάντα ὁ ἴδιος, ὁ ἀκατάλυτος ρυθμὸς, πὺ μάχεται γιὰ λευτεριά»⁵⁷.
Ὁ ἄνθρωπος ἔχει χρέος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐγωϊστικὴν σκέψιν τῆς ἀτο-
μικῆς σωτηρίας του καὶ νὰ προσπαθῆσῃ «νὰ καθησυχάσῃ τὸν πόθον τοῦ
Θεοῦ. Τοῦτο εἶναι εὐγενὴς ὑποχρέωσις»^{58α}. Διότι, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν
προσφέρῃ τὴν δωρεάν του, ὁ Nicolai Berdiajew βεβαιοῖ, ὅτι «ὁ Θεὸς <θὰ
λιώνῃ ἀπὸ τὸν πόθον> καὶ θὰ ὑποφέρῃ»^{58β}. Salvatores Dei κατήλωσαν
τοὺς ἀνθρώπους <ἀδῆριτον σθένος ἀνάγκης>.

Ἡ πρὸς λύτρωσιν Θεία ἔφεσις κατέδειξεν, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι

μόνον ἀτελής, ἀλλ' ἀτέλεστος. Ἡ ἐσωτερικὴ ἀντινομία καὶ ἡ ἀδυναμία τελικῆς ὑπερνικήσεώς της ἀπεκάλυψαν ἀγῶνα τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτοπραγμάτων. Θεὸς αἰχμάλωτος, ὁ ὁποῖος «μὲ ὑπομονὴν ὑποφέρει τὰ τείχη»⁶⁰, ἡ ἄστεγος, οἰκτρὸς ὁδοιπόρος, «ὄλο πληγές», τοῦ ὁποῖου «τὰ μᾶϊα εἶναι γεμάτα φόβος καὶ πείσμα, τὰ σαγόνια του καὶ τὰ μηλίγγια του εἶναι συντριμένα» καὶ ὁ ὁποῖος «μὲ τὰ πόδια, μὲ τὰ χέρια, δαγκάνοντας τὰ χεῖλια ἀνεβαίνει ἀγκομαχώντας»⁶¹, εἶναι ἀνέτοιμος Θεός, παλαίων ν' αὐθυπερβληθῆ καὶ νὰ πραγματώσῃ τὴν δυνάμει ἐντὸς του ὑπάρχουσαν θεότητα.

Ἡ ὅλη προσπάθεια τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ δημιουργομένου Θεοῦ» τείνει εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ Θεοῦ, νοουμένου ὡς <αἰεὶ ὡσαύτως κατὰ τὰ αὐτὰ ἑαυτῷ ἔχοντος>, διὰ τῆς ἐννοίας ἐνός Θεοῦ, ὁ ὁποῖος <οὐδέποτε κατὰ τὰ αὐτὰ ἑαυτῷ ἔχει>. Ὁ Θεὸς αὐτὸς εἶναι αἰωνίως <ἀνεξέλικτος>: deus implicitus, τοῦ ὁποῖου ἡ φύσις ἔγκειται εἰς τὴν ἐξέλιξιν: deus explicitus. Εἶναι ὁ «κατ' ὁδὸν πρὸς ἑαυτόν» Θεός, ὁ ὁποῖος θέλει νὰ γίνῃ «ὄ,τι πράγματι εἶναι», ἀλλ' ἀκόμη δὲν ἔχει ἐξελιχθῆ⁶¹. Τῆς ἀνεξέλιξος αὐτῆς πυρῆν εἶναι ἡ ὁριμὴ τῆς Θεότητος πρὸς αὐτοδημιουργίαν, τὴν ὁποίαν ὁ Max Scheler θεωρεῖ γενετικὴν προϋπόθεσιν τοῦ θείου ἰδανικοῦ τύπου, ὁ ὁποῖος δὲν εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀρχὴν, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος τῆς ἀναπτύξεως τοῦ Θεοῦ. «Ὁ πάνσοφος, πανάγαθος καὶ παντοδύναμος Θεὸς τοῦ Θεϊσμοῦ ἴσταται εἰς τὸ τέλος τῆς γενετικῆς πορείας τοῦ Θεοῦ»⁶². Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τὸ «Α» καὶ τὸ «Ω», ἀλλ' ἡ πορεία ἐκ τοῦ «Α» πρὸς τὸ «Ω»⁶³. Πυρῆν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ δημιουργὸς πορεία⁶⁴, ἡ ἀξίωσις τοῦ εἶναι, ἡ «ὁριμὴ γενέσεως»⁶⁵ (Werdedrang). Ὡς ἀγὼν αὐτοδημιουργίας, ὁ Θεὸς «γεννᾶται εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων εἰς ἑαυτόν»⁶⁶.

Γεννώμενος ὁ Θεὸς πεπερασμένος ὡς πρὸς τὰς δυνατότητάς του, χρειάζεται τὴν περίθαλψιν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως οἱ ἄνθρωποι χρειάζονται τὴν ἰδικήν του. «Εἰς τὸ βάθος της ἀποκαλύπτεται οὐχὶ μόνον ἡ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὸν Θεόν, ἀλλ' ἐπίσης ἡ ἀνάγκη τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν ἄνθρωπον»⁶⁷. Ὁ Θεὸς χρειάζεται τὴν βοήθειάν μας⁶⁸, μᾶς χρειάζεται ὅπως τὸν χρειαζόμεθα»⁶⁹. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Θεοῦ «ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς συνεργασίας τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀνατραφέντων πνευμάτων»^{70α}. Ὁ Θεὸς εἶναι πλήρης Θεός, ἀφ' ἧς στιγμῆς τὰ πεπερασμένα πνεύματα πιστεύουν εἰς αὐτὸν καὶ τὸν ἀγαποῦν»^{70β}. Οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἱερὰν ὑποχρέωσιν νὰ συνδράμουν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ὑπὸ τῶν ἀντινομικῶν ὅρων τῆς φύσεώς του καὶ τοῦ κόσμου ἐμποδιζομένου προορισμοῦ τοῦ Θεοῦ, νὰ βοηθήσουν τὸν Θεόν «νὰ ἐξασκήσῃ ἀποτελεσματικώτερον» τὸ ἔργον του⁷¹. «Οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουν νὰ δοθοῦν εἰς ἐξηρητημένην ἔμπρακτον θέλησιν, διὰ νὰ ἐκπληρωθῆ» ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ πολιτισμοῦ «ἡ πορεία τοῦ Θεοῦ»⁷². Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ συνειδητοποιήσῃ, ὅτι εἶναι ὑπεύθυνος, ἐὰν δὲν ἐπιτυχῆ ὁ Θεός»⁷³, διότι, ἐὰν αὐτὸς δὲν συνδράμῃ, «οἱ ἄγιοι σκοποὶ τοῦ πα-

ῥαμένουν ἀνεπίτευκτοι καὶ ἡ ἅγια θέλησίς του ματαιοῦται» ¹⁴. Ὁ Θεὸς ἀναπτύσσεται καὶ φέρει εἰς πέρας τὸν ἀγῶνα του «διὰ τῶν συνεργατικῶν συμπράξεων» ¹⁵ τῶν ἀνθρώπων, ἐκ τῶν ὁποίων «ἐξαρτᾶται ἀποφασιστικῶς, ἐὰν ὁ Θεὸς νικήσῃ ἢ ἡττηθῇ» ¹⁶. Ἡμεῖς στηρίζομεν καὶ συντηροῦμεν τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς ἐγκλείεται εἰς τὰς πράξεις μας καὶ τὸ ἀποτέλεσμά των» ¹⁷. Μέχρι σήμερον ἐπιστεύετο, ὅτι ὁ παντοδύναμος Θεὸς ἦτο ὁ φιλόδωρος ὑποστηρικτὴς τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ σήμερον «ἀντιθέτως, ὁ ἀνθρώπος ἐμφανίζεται ἐντεταγμένος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Θεοῦ, ὅπως τὰ κυκλοφοροῦντα αἵμοσφαίρια εἶναι ἐντεταγμένα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματός μας. Οὐχὶ ἡ τελειότης τοῦ Θεοῦ, ἡ ἔνδεια τοῦ Θεοῦ θὰ ἦτο τὸ οὐσιῶδες μιᾶς τοιαύτης πίστεως» ¹⁸. Ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι πλέον «δοῦλος» ἢ μόνον «τέκνον» τελείου Θεοῦ, ἀλλὰ «συμπράκτωρ...τῆς μετὰ τῆς κοσμικῆς πορείας πραγματουμένης Θεότητος» ^{19α}. Ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου ἐπηρεάζει τὴν ἐκβασιν τῆς θείας ζωῆς, διότι εἶναι «ἐμπεπλεγμένη ἐντὸς τοῦ γίνεσθαι αὐτῆς τῆς Θεότητος» ^{19β}. Λατρεία εἶναι συνεργασία ²⁰. Ὁ Θεὸς πρέπει γὰρ συμπληρώσῃ τώρα τὴν γένεσίν του καὶ εἴμεθα ἡμεῖς ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι θὰ τὸν βοηθήσωμεν πρὸς τοῦτο» ²¹. Ἀνθρώπος σημαίνει <Θεοῦ συνεργός> ²².

Ἡ συνεργασία αὕτη, θεωρουμένη ὑπὸ τοῦ ἀμερικανικοῦ πνεύματος ὡς ἐμπορικὴ συναλλαγή—«ἡμεῖς καὶ ὁ Θεὸς ἔχομεν <δουλειὰς> (business) μεταξύ μας» ²³—ἐμφανίζεται εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν σκέψιν ὡς <συνωρίμασις>. «Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τὸ τέλειον—ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι τὸ τέλειον: ἀμφοτέρω ὑποφέρουν πλησίον ἀλλήλων» ²⁴. Ἀνθρώπινον καὶ Θεῖον γίνεσθαι ἐξαρτῶνται ἀμοιβαίως ²⁵. Ἀνθρώποποίησις σημαίνει συμπραγμάτωσιν τῆς αἰωνίως μόνον γινομένης... Θεότητος» ²⁶. Ἡ προαγωγή τοῦ ἀνθρώπινου ἐγὼ εἰς προσωπικότητα «ἀποτελεῖ παραλλήλως θεογονικὴν πρόοδον καὶ θείαν εἰρήνην, διότι «καίθησυχάζει τὴν πείναν τῆς ἀλυτρώτου Θεότητος» ²⁷. Ἡ «συμ-πλοκή» τοῦ γίνεσθαι τῆς Θεότητος πρὸς τὴν κοσμικὴν Ἱστορίαν ²⁸ σημαίνει «συναγωνισμόν, συμπραγμάτωσιν» ²⁹, διότι, ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κόσμου, «ὁ κόσμος εἶναι διὰ τὸν Θεὸν τὸ μέσον πρὸς ὑπερνίκησιν τῆς ἐσωτερικῆς του ἀντινομίας» ³⁰. Διὰ τῆς ἀλληλεξαρτήσεως αὐτῆς «ἡ θεότης γίνεται Θεός» καὶ «ἡ φυσικὴ ἀτομικότης τοῦ ἀνθρώπου πνευματικὴ προσωπικότης» ³¹. Ἡ ἀνάπτυξις ἀμφοτέρων συμπίπτει ³². Ὁ ἀνθρώπος γνωρίζει, ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ὀρμαίνει διὰ τῆς ὀρμασεώς του. *

* «Μὲ τὸ δικό μου μέστωμα
μεστῶνει
τὸ Βασίλειο σου..» ³³.

V. Η «ΠΛΑΣΜΑΤΙΚΟΤΗΣ»

Τὴν ὑποκρυπτομένην ἀντίφασιν εἰς τὴν κεντρικὴν πρότασιν τῆς ἐξε-
λικτικῆς Θεολογίας: «Ὁ Θεὸς ἀναπτύσσεται καὶ αὐξάνεται διὰ τῆς ἀτο-
μικῆς ἐργασίας τῶν ἰδίων τῶν δημιουργημάτων»⁹⁴, ἡ ὁποία, προϋποθέ-
τουσα Θεὸν δημιουργὸν τοῦ δημιουργήματος, μεταβάλλει τὸ δημιούργημα
εἰς δημιουργὸν τοῦ δημιουργοῦ του, προσπαθεῖ νὰ ἄρῃ ἢ «φιλοσοφία τοῦ
Ἐπιπέδου» (des Ungegebenen)⁹⁵, ὑποστηρίζουσα, ὅτι ἡ φύσις καὶ ὁ
ἄνθρωπος δὲν συνδημιουργοῦν τὸν Θεόν, ἀλλὰ τὸν δημιουργοῦν ἐξ ἀρχῆς.

Ἡ ἀντίφασις, ἡ ὁποία ἠπείλησε τὴν ὅλην πίστιν εἰς δημιουργούμενον
Θεὸν καὶ ἐδείκνυεν ἐκ νέου ὡς μόνον διεξόδους τὸν τέλειον Θεὸν τοῦ
Θεϊσμοῦ καὶ τὸν Μηθεϊσμόν, παρεκάμφθη διὰ τῆς θεωρήσεως τοῦ Θεοῦ
ὡς ἐπιφύσεως τοῦ κοσμικοῦ ὀργανισμοῦ. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀναρχον ὄν,
ἀλλ' ἐν προῖόν τοῦ κόσμου, τὸ ὁποῖον διατελεῖ ὑπ' ἀνάπτυξιν, ὑπόκειται
εἰς τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι καὶ θὰ πραγματοποιηθῇ εἰς τὸ τέλος τῆς κοσμικῆς
ἐξελίξεως. Δὲν εἶναι πλέον «ἐκείνης καὶ ἀνήσυχος»⁹⁶, τὸν ὁποῖον ὀφείλει
«ἀλτροῦστικῶς»⁹⁷ νὰ βοηθήσῃ ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ σβύσῃ «τις σκιὰς τοῦ
προσώπου του»⁹⁸ ἢ αἰχμάλωτος, «ποὺ πλαντᾷ νὰ λευτερωθῇ»⁹⁹ καὶ
ζητεῖ σύμμαχον πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ζυγοῦ του, οὔτε «ποζιτρόνιον»
ἢ «σταγὼν πρωτοπλάσματος» ἢ «νεφέλωμα»¹⁰⁰, ἐν ἄμορφον quantum,
τὸ ὁποῖον, ὡς a priori δεδομένον, ὀφείλει ἐντὸς τοῦ κόσμου ν' ἀποκτήσῃ
συνεπικουρούμενον μορφήν. Ὁ Θεὸς εἶναι «ἀνύπαρκτος, μία νεκρὰ ἐρη-
μία»¹⁰¹, ὁ status evenescens: ἐν «θεῖον Μηθέν»¹⁰² καί, ὡς ἐκ τούτου,
«οὔτε ἀναπτυσσόμενος οὔτε γινόμενος, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ
ὑπῆρχεν ἤδη ὡς σπέρμα ἐντός, ὀπισθεν ἢ ὑπεράνω τῶν πραγμάτων»¹⁰³.
Ἐπαρξὶν ἀποκτᾷ ὁ Θεὸς ἐντὸς τῆς ἀπροϋποθέτου κοσμικῆς πραγματικό-
τητος, ὡς προῖόν τῆς ἐξελεκτικῆς τῆς πορείας. «Θεὸς δὲν εἶναι ὁ πρω-
ουργὸς τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἐν μεταγενέστερον γέννημα, ἐν ἐπακόλουθον
τῆς κοσμικῆς ἐξελίξεως»¹⁰⁴. Ἡ φύσις δὲν εἶναι creatura Dei, ἀλλὰ
faber Dei.

Ἡ θεωρία τῆς ἐπιγενέσεως τοῦ Θεοῦ διακρίνεται εἰς φυσικιστικὴν
καὶ μυστικιστικὴν. Ἡ πρώτη ἀντιλαμβάνεται τὸν Θεὸν ὡς «πεπερασμένον
δημιούργημα τοῦ σύμπαντος Χωροχρόνου»¹⁰⁵ καὶ θεωρεῖ τὴν Φύσιν, «μὲ
τὸ θεῖον τέκνον πνεῦμα εἰς τὴν ἀγκάλην»^{106α}, ὡς Θεομήτορα. «Ἡ κοσμι-
κὴ ἐξέλιξις ἀπέκτησε τὸν Θεὸν ὡς ἐπακολούθημα καὶ τὸν παρήγαγεν εἰς
τὴν πρόοδόν της»^{106β}. Ὁ Θεὸς «δὲν εἶναι δημιουργός, ἀλλὰ δημιούργη-
μα»¹⁰⁷, δὲν ἔχει ὑπαρξιν»¹⁰⁸, ἀλλ' εὐρίσκεται εἰς διαρκῆ ἀνέλιξιν, ὀφείλει
νὰ θεωρηθῇ ὡς μὴ ὄν, εὐρισκόμενος εἰς «αἰωνίαν κίνησιν πρὸς τὸ εἶ-
ναι»¹⁰⁹ καὶ «δὲν ἴσταται εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος τοῦ ἢ
καλύτερον εἰς τὸ τέλος τῆς ἐξελίξεως τοῦ κόσμου»¹¹⁰.

Ἡ δευτέρα, κατ' ἐξοχὴν «Φιλοσοφία τοῦ Ἐνυπάρχοντος», περιορίζει τὴν γέννησιν τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ὁ Θεὸς εἶναι «υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου». Ἐὰν ὁ Kant εἰς τὴν δύσιν τῆς σκέψεώς του ὑπεστήριξεν, ὅτι «ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἰδέα ἐνὸς ὑψίστου ὄντος, τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἠθικὸν ὄν, κατασκευάζει εἰς ἑαυτόν»^{11α}, ὅτι Θεὸς εἶναι «τὸ ἰδεῶδες μιᾶς ὑποστάσεως, τὸ ὁποῖον ἡμεῖς οἱ ἴδιοι δημιουργοῦμεν ἐντὸς ἡμῶν»^{11β}, ἡ ἀπότοκος τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ «Φιλοσοφία τοῦ Ἐνυπάρχοντος» ἐκλαμβάνει τὴν σχέσιν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου <πραγματικώτερον>. Ὁ Θεὸς-ἰδέα τοῦ Kant κατορθώνει ἐνταῦθα «να γεννᾶται συνεχῶς εἰς τὰς ἀνθρωπίνους ψυχάς»^{11γ}. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι «τὸ ὄν, εἰς τὴν ἐλευθέραν ἀπόφασιν τοῦ ὁποῖου δύναται ὁ Θεὸς νὰ πραγματοποιῆ καὶ ἀγιάζῃ τὴν γυμνὴν οὐσίαν του»^{11δ}. Ἡ γέννησις τοῦ Θεοῦ ἐξαρτᾶται πρωταρχικῶς ἐκ τῆς «ἐλευθερίας τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως»^{11ε}. Ἡ Θεότης ἀντικειμενικῶς εἶναι «ἀνυπάρχουσα»^{11ς}, εἶναι δυνατόν ὁμως νὰ γεννηθῇ «ὑπὸ τύπον θεογονικῶν δυνάμεων εἰς τὴν συνείδησιν»^{11ζ}, ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἐπιδοθῇ εἰς ἀξιολογικὴν ζωὴν. Ἡ βίωσις τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν εἶναι «συγχρόνως γέννησις τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν»^{11η}. Ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ σπέρμα τοῦ Θεοῦ καὶ συγχρόνως ἡ μήτρα, ἐντὸς τῆς ὁποίας κνοφορεῖται. Τὸ πνεῦμα εἶναι ἡ αἰτία καὶ ὁ τόπος τῆς γεννήσεως τοῦ Θεοῦ. «Ὁ Θεὸς δὲν ὑπάρχει, ὁ Θεὸς ἔρχεται εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐξ ἡμῶν ἐξαρτᾶται, ἐὰν πράγματι ἔρχεται»^{11θ}. Ὁ δυνάμει Θεὸς ἐντὸς τοῦ πνεύματος, ἡ ἀόριστος Θεότης, «θέλει νὰ δημιουργηθῇ»^{11ι}, ν' ἀποκτήσῃ οὐσίαν καὶ μορφήν, νὰ μεταβάλλῃ τὴν δυνατότητα εἰς πραγματικότητα ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου «Ἐγὼ»^{11κ}. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ πιστεύσῃ, ὅτι εἶναι ὁ πατὴρ καὶ ἡ φάτις τοῦ Θεοῦ καὶ ν' ἀντιληφθῇ, ὅτι ἡ πρᾶξις του ἀντανακλᾷ εἰς τὸν γεννώμενον ἐντὸς τοῦ Θεοῦ^{11λ}. Ἡ πίστις αὕτη εἶναι «ἡ ὑψίστη θρησκεία»^{11μ}, εἰς τὴν ὁποίαν <σαρκοῦται> ἡ ἰδέα τῆς Θεότητος, διὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ <ἐπὶ γῆς εἰρήνη>.*

IV. Η Τ Α Σ Ι Σ

Αἱ θεωρίαι τοῦ «Δημιουργομένου Θεοῦ» καὶ τοῦ «Ἐνυπάρχοντος» ἐξελιχθήσαν εὐκόλως εἰς δυναμικὸν Πανθεϊσμόν καὶ εἰς ἰδεαλιστικὸν Ἀθεϊσμόν. Ὁ Θεός, ὡς προῖον τῆς φυσικῆς ἐξελίξεως, ἀντικατεστάθη ὑπὸ τῆς παμμήτορος Φύσεως, ἡ ὁποία, γενεσιουργὸς αἰτία *a posteriori* εἰς τοὺς κόλπους τῆς γεννηθέντος Θεοῦ, ἦτο φυσικώτερον ὁ πρωταρχικὸς

* «Ἄγια τότε μὲ σήκωσ' ἓνα χέρι
καὶ μοῦδειξε ἀνυπάρκτη μιὰ χώρα,
ὅπου Θεὸς ἀπ' τὴν Θεότητα γεννιέται
καὶ τὸ Ἐγὼ τοῦ ἀνθρώπου ἡσυχάζει...»^{11ν},

Θεός. Ὡς ἰδέα τοῦ λόγου, ὑπὸ ἀντιμυστικιστῶν ἀντιπροσώπων ὁ Θεὸς ἐθεωρήθη λογικώτερον ἢ ἰδανικὴ τάσις τοῦ λόγου, ἄνευ πραγματικῆς ὑποστάσεως, ἢ ἔκφρασις τῆς τάσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς αὐτοτελείωσιν. Ἐμφότεραι αἱ θεωρίαι ἔχουν πλεόν συνείδησιν τῆς πλασματικότητος τοῦ Θεοῦ καὶ ἐκφράζουν θεολογικῶς τὴν μηδενιστικὴν τάσιν τοῦ νεωτέρου Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος.

Ἡ ὁρθόδοξος φιλοσοφία τοῦ δημιουργομένου Θεοῦ προσεπάθησε νὰ εὕρη ὁδὸν «ἐπέκεινα τοῦ Θεϊσμοῦ καὶ Πανθεϊσμοῦ»¹²⁴. Ἡ ἀξίωσις : «Ἰστέπει νὰ ὑπερβάλλωμεν τὸν Θεϊσμόν καὶ Πανθεϊσμόν»¹²⁵, ὑπῆρξεν ἡ ἀφρηγία καὶ τὸ σύνθημα ὅλης τῆς ἐξελικτικῆς Θεολογίας. «Οὔτε ὁ ἀρχιτέκτων οὔτε ὁ ἐργάτης τοῦ ναοῦ γίνονται οἱ ἴδιοι ναὸς, ἐν τούτοις, ἡ ἐργασία των εἰσέρχεται εἰς τὸν ναὸν ἄνευ αὐτῆς ὁ ναὸς δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ δημιουργηθῆ»¹²⁶. Ἡ πρόθεσις τῆς θεογονικῆς φιλοσοφίας ἦτο νὰ γίνῃ «Πανενθεϊσμός», νὰ θεωρήσῃ τὸν Θεὸν διάφορον τοῦ κόσμου, διὰ ν' ἀναιρέσῃ τὸν Πανθεϊσμόν καὶ ἐντὸς τοῦ κόσμου πεπερασμένον, διὰ ν' ἀναιρέσῃ τὸν Θεϊσμόν. Εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἡ φιλοσοφία αὐτὴ ἀνήρесе τελικῶς τὴν πρόθεσιν τῆς κατέληξεν εἰς δυναμικὸν «Κοσμοθεϊσμόν» καὶ εἰς ἰδεαλιστικὸν «Ἀνθρωποθεϊσμόν».

Ὡς δυναμικὸς «Κοσμοθεϊσμός», ἡ θεωρία τοῦ δημιουργομένου Θεοῦ πρὸςβέβη, ὅτι ὁ Θεός «δὲν γίνεται ἡ οὐσία του, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας του, γίνεται ἐπὶ τῆ βίσει τῆς οὐσίας του»¹²⁷, θεωροῦσα τὴν κοσμικὴν ἐξέλιξιν ὡς «ἐσωτερικὴν γενετικὴν πορείαν τοῦ Ἀπολύτου»¹²⁸. Κύριος ἀντιπρόσωπος τῆς θεωρίας αὐτῆς εἶναι ὁ Samuel Alexander, κατὰ τὸν ὁποῖον Θεὸς εἶναι «αὐτὸ τὸ Σύμπαν, τείνον εἰς τὴν Θεότητα»^{129α}. Ἡ ὁλότης τῆς κοσμικῆς πραγματικότητος κατέχει τὴν Θεότητα ὡς δυνάμει ἰδιότητα καὶ τείνει νὰ τὴν ἀναπτύξῃ εἰς πραγματικότητα. «Θεὸς εἶναι ὁ σύμπας κόσμος, ὡς κάτοχος τῆς ποιότητος τῆς Θεότητος. Ὡς ἐνεργητικὸν ὄν, Θεὸς εἶναι ὁ ἄπειρος κόσμος μετὰ τοῦ ἀγῶνος του πρὸς τὴν Θεότητα»^{129β}. Ὁ Θεός, ὡς «δυνάμει Θεότης», ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν καὶ δυνατότητα ἀνωτέρας βαθμίδος ὑπάρξεως, τὴν ὁποίαν, κατ' οὐσίαν ἄγνωστον, κυοφορεῖ καὶ προσπαθεῖ νὰ γεννήσῃ τὸν κοσμικὸν εἶναι. «Θεότης εἶναι ἡ ἐπομένη ἐμπειρικὴ ποιότης, τὴν ὁποίαν ἀσχολεῖται νὰ παραγάγῃ τὸ Σύμπαν. Ὅτι τὸ Σύμπαν κυοφορεῖ τοιαύτην ποιότητα εἴμεθα θεωρητικῶς πεπεισμένοι. Τί εἶναι ἡ ποιότης αὐτὴ ἀγνοοῦμεν»^{129γ}. Πᾶν ἀντικείμενον τῆς κοσμικῆς πραγματικότητος εἶναι θεῖον σπέρμα. «Εἰς πᾶν πρᾶγμα ὑπάρχει ἐγκλεισμένη δυνατότης Θεοῦ»^{130α}. Θεότης εἶναι «ἐν Μηδέν»^{130β}, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν ἰδιότητα νὰ πεινᾷ καὶ «ἢ ἀνικανοποίητος πεῖνα» τοῦ ὁποῖου «διὰ τὴν ἀνύπαρκτον θεότητά» του «διατρέχει πᾶν ὑπαρκτόν». Πᾶν πνεῦμα ἐνέχει τὸ «οὐχί» τῆς Θεότητος καὶ «ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ οὐχί εἰς πᾶν πρᾶγμα εἶναι ἡ ἐντὸς του ἐγκλεισμένη τάσις πρὸς Θεότητα»^{130γ}.

τα»^{130α}. Ἐντὸς παντὸς πράγματος κατοικεῖ ὁ μυστηριώδης λόγος: «Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου»¹³¹. Ὁ κόσμος, «ἐκβλαστάνων τὸν Θεόν»^{132α}, ἀποτελεῖ τὸ «σῶμα»^{132β} τοῦ Θεοῦ. Σῶμα ἐκτὸς τοῦ θείου Κόσμου δὲν ὑπάρχει, διότι ὁ Θεὸς ἀπαρτίζει τὸ ὅλον χωροχρονικὸν οἰκοδόμημα. «Θεός... εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ χωρόχρονος»^{133α} καὶ «ἡμεῖς πάντες εἴμεθα ἡ πεῖνα καὶ ἡ δίψα, ὁ παλμὸς καὶ ὁ ἰδρῶς τοῦ Θεοῦ»^{133β}. Θρησκεία εἶναι τὸ αἰσθημα τῆς ἐξαρτήσεως εἰς τὴν ἐνθεὸν χωροχρονικὴν πραγματικότητα καὶ ἡ συνειδητὴ μετοχὴ εἰς τὴν προοδευτικὴν ὁρμὴν τοῦ Σύμπαντος πρὸς αὐτοτελείωσιν. «Θρησκεία εἶναι ἡ αἰσθησις ἐντὸς ἡμῶν, ὅτι σπρόμεθα πρὸς τὸν Θεὸν καὶ εἴμεθα ἐμπεπλεγμένοι εἰς τὴν κίνησιν τοῦ κόσμου πρὸς ἀνώτερον ἐπίπεδον ὑπαρξέως»^{133γ}. Ἐφ' ὅσον ἡ ζωὴ τοῦ κόσμου εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς θρησκείας συμμετέχει ὁ ἄνθρωπος ἐνσυνειδήτως εἰς τὴν θείαν ζωὴν, ἥτοι συνειδητοποιεῖ τὴν ἐντελέχειαν τῆς ζωῆς του. «Ἡ ἐξέλιξις τοῦ κόσμου εἶναι ἡ ἐξέλιξις τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ ἐντὸς καὶ διὰ πάντων ἡμῶν. Ἐὰν αὕτη εἶναι ἡ ἐξελικτικὴ καὶ δημοκρατικὴ ἔννοια τῆς θείας Ζωῆς, συνάγεται, ὅτι θρησκεία εἶναι, οὔτε περισσύτερον οὔτε ὀλιγώτερον, ἡ μετοχὴ εἰς τὴν ἀνελισσομένην αὐτὴν τάσιν τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία εἶναι πράγματι ἡ οὐσιαστικὴ ὑπαρξίς μας»¹³⁴. Ἡ θρησκεία ἐν τούτοις ὀφείλει νὰ εἶναι πεπεισμένη, ὅτι «ὁ κόσμος, εἰς τὴν ἄπειρον ὁρμὴν του πρὸς ἄπειρον Θεότητα», εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος κυφορεῖ τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅτι Θεὸς ἀντικειμενικῶς «δὲν ὑπάρχει»¹³⁵.

Τοῦ ἰδεαλιστικοῦ <Ἀνθρωποθεϊσμοῦ> ἀρχὴ ὑπῆρξεν ὁ ἄθεος ἰδεαλισμὸς τοῦ Ludwig Feuerbach καὶ ὁ θεολογικὸς πραγματισμὸς τοῦ William James. «Ὅ,τι δὲν εἶναι, ἀλλὰ θέλει ἢ ἐπιθυμεῖ νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ μόνον αὐτὸ καὶ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ὁ Θεός»¹³⁶. Ὁ Θεὸς εἶναι ἐν ἰδεατὸν ὄν, τὸ ὁποῖον ἐνσαρκώνει τοὺς πόθους τῶν ἀνθρώπων, θεωρούμενος ὡς ἡ ἀντικειμενικότης, ἡ ὁποία ἐκπληροῖ ὅ,τι ὡς δυνατότητα διαθέτει τὸ ὑποκείμενον. «Ὁ Θεὸς ἐκπληροῖ ὅ,τι ἐπιθυμεῖ ὁ ἄνθρωπος» εἶναι ἐν ὄν, τὸ ὁποῖον ἀνταποκρίνεται εἰς τοὺς ἀνθρωπίνους πόθους· διαφέρει μόνον τοῦ πόθου διὰ τοῦ ὅτι εἰς αὐτὸν εἶναι <πραγματικότης> ὅ,τι εἶναι εἰς τὸν ἄνθρωπον μόνον δυνατότης¹³⁷. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ εἰς τὸν πόθον, τὸ εἰς τὴν ἐλπίδα, ὁ Θεὸς τὸ εἰς τὴν προᾶξιν μακάριον ὄν»¹³⁸. Ὁ ἄνθρωπος ἐσχημάτισε τὴν θείαν ἰδέαν κατὰ τὴν ἰδανικὴν τοῦ εἰκόνα καὶ μετέθεσεν ἔπειτα τὴν εἰκόνα αὐτὴν εἰς τὸ ἐπέκεινα. Ἡ στατικὴ ὅμως αὕτη χίμαιρα θὰ διαλυθῇ, ἐὰν κατορθώσῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ τὴν μεταβάλῃ εἰς πραγματικότητα. Ἔργον τοῦ Πολιτισμοῦ εἶναι «νὰ ἐργασθῇ εἰς τὴν πραγμάτωσιν» τοῦ ἰδανικοῦ Θεοῦ, τὸν ὁποῖον «ἡμεῖς ἐντὸς ἡμῶν ἐδημιουργήσαμεν»¹³⁹. Διὰ τοῦτο «Θεός», ὡς «ἡ εἰς τὰ πράγματα ἰδανικὴ τάσις, πιστευόμενος ὡς ὑπερανθρώπινον ὄν, τὸ ὁποῖον μᾶς καλεῖ νὰ συνεργασθῶμεν πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν του καὶ προάγει τοὺς ἰδικούς μας

ἐφ' ὅσον ἀξίζουν»¹⁴⁰, ὀφείλει νὰ νοηθῆ οὐχὶ *in concreto*, οὐχὶ ὡς «ὑπερ-ανθρώπινον πρόσωπον», ἀλλ' ὡς ἡ «πνευματικὴ κατασκευὴ τοῦ Σύμπαντος»¹⁴¹, ὡς ὁ «αἰώνιος σκοπὸς τῆς πραγματικότητος»¹⁴², τὸ ὄνειρον τῆς τελειότητος, τὸ ὁποῖον φέρομεν ἐντὸς ἡμῶν καὶ μάλιστα τῆς γενικῆς ἀνθρωπίνης τελειότητος, τῆς πνευματικῆς, ἠθικῆς καὶ π.χ. ἐπίσης τῆς ἐξωτερικῆς, τῆς φυσικῆς καὶ τῆς βιολογικῆς τελειότητος»¹⁴³. Οὕτω, ὁ Θεὸς ὠχρίασεν πρὸ τῆς ἀνθρωπίνης ιδέας καὶ τελικῶς ἐξηφανίσθη. Τὸ φῶς τοῦ πνεύματος ἐξηφάνισε τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ. Πραγματικὴ εἶναι μόνον ἡ ὄρατὴ πραγματικότης, ἀγωνιζομένη νὰ ἐνσαρκώσῃ αὐτὴ τὰς ιδιότητας τοῦ τέως Θεοῦ.*

Β'. Η ΓΕΝΕΑΓΟΓΙΑ ΤΗΣ ΘΕΟΓΟΝΙΑΣ

Ι. ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ

Ἡ πρώτη ἐμφάνισις τῆς δυναμικῆς ἀντιλήψεως τοῦ Θεοῦ συμπίπτει πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς Φιλοσοφίας, τὸν Ἡράκλειτον. Ἡ Φιλοσοφικὴ σκέψις διὰ τοῦ Ἡρακλείτου ἀνατέλλει εἰς τὴν Ἰωνίαν] ὡς θεωρία τοῦ γίνεσθαι. <Ἐν ἀρχῇ> τῆς φιλοσοφίας <ἦν ὁ Λόγος>, ἀλλ' εἰς λόγος ἕμοιος πρὸς «πῦρ ἀείζωον, ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα»^{144α}. Ὁ Ἡράκλειτος εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἀνεκάλυψε τὴν ἀντινομίαν καὶ τὴν ἀνήρθεσε διὰ τῆς συμπτώσεως καὶ ἄρσεως τῶν ἀντιθέσεων ἐντὸς τοῦ ὑπερβατικοῦ Λόγου. Εἰς τὴν Ἑλέαν, ὀλίγον ἀργότερον, ἡ ἀντινομία θὰ ἀρθῆ ὑπὸ τοῦ Παρμενίδου διὰ τῆς λογικῆς ταυτότητος τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ εἶναι. Ἡ Ἰωνία ὅμως εἶναι ἡ πατρὶς τῆς συνειδήσεως τῆς δυνάμεως καὶ τῆς μεταβολῆς. Ἐδῶ ἀνάγεται ἡ οὐσία εἰς ἀρχὴν, ἀποκτᾷ θεῖον χαρακτῆρα καὶ δι' ἐσωτερικῆς κινήσεως ἀναπτύσσεται εἰς κοσμικὴν πραγματικότητα. Ὁ Ἡράκλειτος ἐγκαταλείπει πρῶτος τὴν ἀκτὴν τῆς οὐσίας, ἀναζητεῖ *terram incognitam*, ἀνακαλύπτει τὸν <Λόγον> καὶ τὸν περιγράφει ὡς πρωταξίωμα τοῦ εἶναι.

Ὁ ἠρακλείτειος Λόγος <ἐνσαρκοῦται>, μεταβάλλει ἓν μέρος του εἰς κόσμον, δημιουργεῖ τὴν ἀντινομίαν καὶ ἀναμειγνύεται εἰς τὴν λειτουργίαν της, «ἄλλοιοῦται ὅκωσπερ (πῦρ) ὁπότεν συμμιγῆ θυώμασιν»^{144β} καὶ ὀνομάζεται ἀναλόγως τῆς ἐμφανίσεώς του. Οὕτω, ὁ Θεὸς ἐμφανίζεται ὡς «ἡμέρα εὐφρόνη, χειμῶν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος λιμός»^{144β}. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ Θεὸς δὲν εἶναι οὔτε <ἡμέρα>, οὔτε <εὐφρόνη>, οὔτε <χειμῶν>—αἱ ἀντιθέσεις εἶναι μόνον τρόποι ἐμφανίσεώς του, ἐνῶ ὁ ἴδιος εἶναι

* «Ἡ σοφία μου ἔκανε ὅ,τι κι' ὁ ἥλιος:
τὸ φῶς του ἤθελα νᾶμαι,
ὁμως τὸν τύρωσα»¹⁴⁴.

ἡ ὑπερβατικὴ συννυφὴ των. Ὁ Λόγος-Θεὸς παρουσιάζεται, ὅπως τὸ σύμβολόν του «πῦρ», ὡς «χρησιμοσύνη καὶ κόρος» ^{145γ}, ἀλλ' αὐτὸς παραμένει πέραν τῶν φαινομένων. Ὁ θεῖος Λόγος «ὕφαινει εἰς τὸν ἀργαλιὸν τοῦ χρόνου τὸ ζωντανόν του φόρεμα» καὶ προβάλλεται εἰς μίαν περίοδον τοῦ χρόνου φορῶν ἐν ἔνδυμα τῆς πραγματικότητος. Ἐν συνεχείᾳ ἀνακαλεῖ τὴν εἰς μίαν δεδομένην περίοδον ἐμφάνισίν του καὶ μεταμορφοῦται ἐκ νέου, ἕως ὅτου ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐπομένην ἀλλαγὴν. Τῆς κυκλοφορίας αὐτῆς «ὁδὸς κάτω» εἶναι ἡ κοσμικοποίηση τοῦ Λόγου καὶ «ὁδὸς ἄνω» ἡ ἐπάνοδος τοῦ συγκεκριμένου εἰς τὴν ἀρχικὴν ὑπερβατικότητα. Αἱ δύο ὁδοὶ κατ' οὐσίαν ἀποτελοῦν μίαν κυκλοφορίαν. «Ὁδὸς ἄνω καὶ κάτω μία καὶ ὡυτή» ^{145δ}. Τὰ ἐπαναλαμβανόμενα φαινόμενα τοῦ κόσμου παρουσιάζονται ὡς «πυρὸς ἀνταμοιβή» ^{145ε}, διδάσκουν «γίγνεσθαι πάντα κατ' ἐναντιότητα καὶ δεῖν τὰ ὅλα ποταμοῦ δίκην» ¹⁴⁶, παραλήλως ὅμως, ὅτι αἱ ἀντιθέσεις τῶν πραγμάτων εἶναι συμβατικαὶ οὕτως, ὥστε νὰ ταυτίζηται «ζῶν καὶ τεθνηκὸς καὶ [τὸ] ἐγρηγορὸς καὶ καθεῦδον καὶ νέον καὶ γηραιόν, τάδε γὰρ μεταπεσόντα ἐκεῖνά ἐστι κακεῖνα πάλιν μεταπεσόντα ταῦτα» ^{147α}.

Αἱ ἀντιθέσεις συμπλέκονται, συναιροῦνται καὶ ἀναιροῦνται, ἐμφανιζόμενα ὡς διαφωνία καὶ συμφωνία ταυτοχρόνως. «Συνάψεις ὅλα καὶ οὐχ' ὅλα, συμφερόμενον διαφερόμενον, συνᾶδον διᾶδον καὶ ἐκ πάντων ἐν καὶ ἐξ ἑνὸς πάντα» ^{147β}. Εἰς τὴν ὁλότητά της ὅμως θεωρουμένη, ἡ ἀντίθεσις ἐντὸς τοῦ πραγματικοῦ κόσμου εἶναι «παλίντροπος ἀρμονία», τῆς ὁποίας ἡ οὐσία καὶ ἀξία ἔγκειται εἰς τὴν κίνησιν καὶ δυναμικότητα, «ὄκωσπερ τόξου καὶ λύρης» ^{147γ}. Ὡς αἷτιον τοῦ κοσμικοῦ δυναμισμοῦ, ὁ Λόγος δεικνύει ἑαυτὸν ἀντιφατικόν, εἰς τὴν ὑπερβατικὴν του ὅμως πληρότητα «ἑαυτῷ ὁμολογέει» ^{147γ}. Ὁ νομοθέτης Θεὸς ὑπερβάλλει κατ' οὐσίαν τὴν συνήθη συμφωνίαν τῶν φυσικῶν νόμων—«ἀρμονία ἀφανῆς φανερῆς κρείττων» ^{147δ}—συντηρεῖ τὴν ὑπάρχουσαν νομοτέλειαν—«τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι ὑπὸ ἑνὸς τοῦ Θεοῦ» ^{147ε}—ἐπιτηρεῖ τὰς κοσμικὰς λειτουργίας, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ ὑπερβοῦν τὰ ὑπ' αὐτοῦ τεθέντα «μέτρα» ^{147στ} καὶ διὰ τῆς ὑπερβατικῆς του αὐτονομίας πληροῖ καὶ διευθύνει τὸ πᾶν: «κρατεῖ γὰρ τοσοῦτον ὁκόσον ἐθέλει καὶ ἐξαρχεῖ πᾶσι καὶ περιγίγνεται» ^{147ε}. Οὕτω, ὁ αἰώνιος Θεὸς «ὀξύτητι καὶ τάχει μεταβολῆς σκίδνησι καὶ πάλιν συνάγει... καὶ πρόσεισι καὶ ἄπεισι» ^{147ζ}, θέτων εἰς κίνησιν, κυβερνῶν καὶ κατὰ βούλησιν μεταβάλλων τὴν πορείαν καὶ ἀπατηλὴν ἀντινομίαν τοῦ κόσμου, ἐνῶ συγχρόνως συμμετέχει αὐτοπροσώπως, ἀλλ' incognito, εἰς τὴν Κοσμικὴν κίνησιν, διότι εἶναι «παῖς», ὁ ὁποῖος θέλει νὰ παίξῃ. Ὁ κόσμος τὸ παιγνίδι τοῦ Αἰωνίου. «Αἰὼν ἐστι παίξων πεσσεύων· παιδὸς ἦ βε

Ὁ Ἡράκλειτος ὑπῆρξε διὰ τοὺς ἀρχαίους «σκοτεινός». Σήμερον εἶναι «σημεῖον ἀντιβαλλόμενον». Ὅπωςδήποτε, ἡ θεότης τοῦ Ἡρακλείτου Λόγου δὲν ἀμφισβητεῖται ¹⁴⁸. Παρ' ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐπι-

στέυετο, ὅτι ἡ κατανόησις τῶν ἀφορισμῶν τοῦ Ἡρακλείτου «Δηλίου τινὸς δεῖται καλυμβητοῦ», ἡ νεωτέρα φιλοσοφία ἀπερρόφησεν τὸν Ἡράκλειτον. Ἐὰν ἡ «ἀπορρόφησης» αὐτὴ ὑπῆρξε συχνότερον παρανόησις καὶ οὐχὶ κατανόησις, τοῦτο δὲν ἠμπόδιζε νὰ θεωρῆται ὁ Ἡράκλειτος «γενάρχης τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψεως»¹⁴⁹. Τὸ μνημειῶδες ὕφος καὶ τὸ μεγαλοφυῆς περιεχόμενον τῶν στοχασμῶν του ἐξήσκησαν τύσην μαγείαν ἐπὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, ὥστε νὰ ταυτίζηται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἠρακλειτείων ἢ φιλοσοφία τοῦ Ἡρακλείτου πρὸς τὴν ἀλήθειαν. «Ὁ κόσμος χρειάζεται αἰωνίως τὴν ἀλήθειαν, ἐπομένως χρειάζεται αἰωνίως τὸν Ἡράκλειτον»¹⁵⁰.

Διὰ τῶν ἐνορατικῶν του συλλήψεων, τῆς λογικῆς του δυνάμεως καὶ τῶν προφητικῶν ἀφορισμῶν του, ὁμιλήσας «ὡς ἐξουσίαν ἔχων», ὁ Ἡράκλειτος ἐπέδρασεν οὐχὶ μόνον ἐπὶ τῆς ἀρχαίας σκέψεως καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς Στοᾶς*, ἢ ὑποῖα «ὅλας σχεδὸν τὰς θεμελιώδεις παραστάσεις τῆς ἐκκληρονόμησεν ἐκ τοῦ Ἡρακλείτου»¹⁵¹, ἀλλ' ἐγονιμοποίησεν ὅλην τὴν νεωτέραν φιλοσοφικὴν σκέψιν καὶ ἰδίως τὴν θεογονικὴν φιλοσοφίαν. Ἡ θεωρία τοῦ ἀναπτυσσομένου ἀνωρίμου Θεοῦ ἀντίκρουσεν εἰς τὸν Ἡράκλειτον τὸν σηματοφόρον της. Ἡ παράστασις τῆς πραγματικότητος ὡς λύρας καὶ τόξου, ἢτοι ὡς ὀργάνων, τῶν ὁποίων ἡ σημασία ἔγκειται εἰς τὴν ἔντασιν καὶ τὸ ἀέναον μεταβάλλεσθαι τοῦ Λόγου ἐντὸς τοῦ κοσμικοῦ γίνεσθαι ἀπετέλεσαν κύρια ἄρθρα πίστεως τοῦ «πανδυναμισμοῦ» τῶν νεωτέρων χρόνων.

Ἄλλ' ἐνῶ ὁ ἠρακλειτεῖος Λόγος-Θεὸς εἶναι κατ' οὐσίαν ὁ ὑπέρτατος ποιητῆς καὶ νομοθέτης τῆς κοσμικῆς ῥοῆς^{2*}, εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὁποίας μετέχει ὁ ἴδιος μετημφιεσμένος, ἡ θεωρία «τοῦ γινομένου Θεοῦ» ὑποτάσσει τὸν Θεὸν εἰς τοὺς ἀνυπερβλήτους διὰ τὴν πεπερασμένην φύσιν του ὄρους τοῦ κοσμικοῦ γίνεσθαι, τὸ ὁποῖον θεωρεῖ ὡς πρωταρχικὸν ἀξίωμα πάσης δυνατῆς ὑπάρξεως. Ὁ «μικρὸς Θεός» τῆς ἐξελικτικῆς Θεολογίας

* Πρβλ. τὰ θεολογικὰ ἀποσπάσματα τοῦ Χρυσίππου: «(Θεός) ἀναλίσκων εἰς ἑαυτὸν τὴν ἅπασαν οὐσίαν καὶ πάλιν ἐξ αὐτοῦ γεννῶν^{151α}. Πῦρ τεχνικὸν ὁδῶ βαδίζον ἐπὶ γένεσιν κόσμου καὶ πνεῦμα μὲν διῆκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου, τὰς δὲ προσηγορίας μεταλαμβάνον κατὰ τὰς τῆς ὕλης, δι' ἧς κενώρηκε, παραλλάξεις»^{151β}, πρὸς τὰ τοῦ Ἡρακλείτου: «Πυρὸς τε ἀνταμοιβῆ τὰ πάντα καὶ πῦρ ἁπάντων^{152α}. Ἀλλοιοῦται δὲ ὅκωσπερ (πῦρ) ὁπότεν συμμιγῆ θυώμασιν, ὀνομάζεται καθ' ἡδονὴν ἐκάστου»^{152β}.

2* Διὰ τινὰς συγχρόνους ἐρευνητὰς «εἶναι τοῖς πᾶσι γνωστόν, ὅτι τὸ κοσμολογικὸν τοῦ Ἡρακλείτου σύστημα εἶναι εἰς ἄκρατος πανθεϊσμός, τουτέστιν, ὅτι Θεὸς καὶ κόσμος εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα»¹⁵¹. Μία τοιαύτη ἐρμηνεία τῆς ἠρακλειτείου κοσμολογίας μαρτυρεῖ περὶ τῆς εἰρωνικῆς διαθέσεως καὶ τῆς πρὸς ἐξαπάτησιν ἐπιτηδειότητος τοῦ «Λόγου», νὰ παρουσιάξῃ τὴν ἐκάστοτε ἐμφάνισίν του ὡς πραγματικὴν φύσιν του.